

I.A.I.A. BODUEN DE KURTENING LINGVISTIK QARASHLARI

FarDu , filologiya fakulteti talabasi

Tursunboyeva Marhaboxon

Annotatsiya

Mazkur maqolada XIX–XX asr tilshunosligining eng yirik nazariyotchilaridan biri boʻlgan I.A. Boduen de Kurtening lingvistik qarashlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Olimning tilning psixologik mohiyati, fonema nazariyasi, til va nutq munosabati, til tizimining struktur tabiati hamda til oʻzgarishi haqidagi qarashlari keng yoritiladi. Boduen de Kurtening ilmiy merosi zamonaviy fonologiya, struktur lingvistika, psixolingvistika va sotsiolingvistika fanlari rivojidadagi oʻrni nuqtai nazaridan baholanadi.

Kalit soʻzlar: Boduen de Kurtene, fonema, fonologiya, til tizimi, til va nutq, psixologik lingvistika, struktur tilshunoslik, individual til, ijtimoiy til, lingvistik nazariya.

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida tilshunoslik fanida tub metodologik oʻzgarishlar yuz berdi. Avvalgi davrlarda til asosan tarixiy-qiyosiy usul asosida oʻrganilgan boʻlsa, yangi davr olimlari tilning ichki tuzilishi va uning ishlash mexanizmlariga eʼtibor qaratdilar. Tilni mustaqil ilmiy tizim sifatida oʻrganish gʻoyasi aynan shu davrda shakllandi.

Ana shu ilmiy burilish markazida turgan buyuk olimlardan biri I.A. Boduen de Kurtene hisoblanadi. U tilni faqat tarixiy jarayon sifatida emas, balki inson tafakkuri, psixik faoliyati hamda jamiyat hayoti bilan chambarchas bogʻliq murakkab tizim sifatida talqin etdi. Boduen de Kurtene lingvistika tarixida yangi metodologiya yaratgan olim boʻlib, uning qarashlari keyinchalik struktur tilshunoslik, fonologiya va psixolingvistikaning shakllanishiga asos boʻldi.

Olim til hodisalarini empirik kuzatish bilan bir qatorda nazariy umumlashtirish orqali tahlil qilish zarurligini ilgari surdi. U tilni tirik organizm emas, balki inson ongida mavjud bo'lgan belgilar tizimi deb qaradi. Shu sababli uning ilmiy qarashlari klassik tarixiy tilshunoslikdan zamonaviy lingvistik tafakkurga o'tish bosqichini ifodalaydi.

Asosiy qism

I.A. Boduen de Kurtene tilshunoslik faniga yangicha ilmiy qarash olib kirgan olim sifatida tilni murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa deb baholaydi. Uning fikricha, til insondan tashqarida mustaqil mavjud bo'la olmaydi, balki inson ongida yashaydigan belgilar tizimidir. Tilni tushunish uchun faqat tashqi nutqni emas, balki inson psixikasida sodir bo'ladigan jarayonlarni ham o'rganish zarur.

Olim til hodisasini individual va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri mahsuli deb hisoblaydi. Har bir inson ongida tilning o'ziga xos modeli mavjud bo'lib, bu model jamiyat tomonidan shakllantiriladi. Shu jihatdan til bir vaqtning o'zida ham individual, ham ijtimoiy xarakter kasb etadi. Individual nutq faoliyati til tizimining doimiy rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Boduen de Kurtene tilni o'rganishda psixologik yondashuvni asosiy metod sifatida qo'llaydi. U tovushlarni faqat fiziologik yoki akustik hodisa sifatida emas, balki inson ongida shakllangan abstrakt birlik sifatida talqin qiladi. Ana shu qarash uning fonema nazariyasini yaratishiga olib keldi. Olim fonemani real talaffuz qilinayotgan tovush emas, balki ma'no farqlash vazifasini bajaruvchi psixologik birlik sifatida izohlaydi. Bu yondashuv fonetika va fonologiya o'rtasidagi farqni aniqlash imkonini berdi.

Boduen de Kurtenening fikricha, nutqda talaffuz qilinadigan tovushlar cheksiz xilma-xil bo'lishi mumkin, ammo inson ongida ular ma'lum fonemalarga birlashadi. Demak, til tizimida muhim bo'lgan narsa tovushning fizik shakli emas, balki uning funksiyasidir. Bu g'oya keyinchalik fonologiya fanining markaziy tamoyiliga aylandi.

Olim til va nutqni farqlash masalasiga ham katta e'tibor qaratgan. U tilni abstrakt tizim sifatida, nutqni esa shu tizimning konkret voqelanishi sifatida izohlaydi. Nutq

individual bo'lsa-da, til jamiyat tomonidan umumlashtirilgan tizimdir. Bu qarash zamonaviy lingvistikaning eng muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

Boduen de Kurtene til tizimini o'zaro bog'langan elementlardan tashkil topgan yaxlit struktura deb tushuntiradi. Til birliklari alohida mavjud bo'la olmaydi, ular faqat tizim ichida ma'no kasb etadi. Tilning fonetik, morfologik, leksik va grammatik qatlamlari bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, tizimli munosabatlar asosida ishlaydi. Bu g'oya struktur tilshunoslik nazariyasining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Olim til o'zgarishlarini ham chuqur tahlil qiladi. Uning fikricha, til taraqqiyoti tashqi omillar natijasi emas, balki nutq faoliyati jarayonida yuzaga keladigan psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Har bir nutq akti til tizimiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Individlarning nutqdagi kichik og'ishlari vaqt o'tishi bilan umumlashib, til normasiga aylanishi mumkin.

Boduen de Kurtene analogiya hodisasiga alohida ahamiyat beradi. U til birliklari o'xshashlik asosida qayta tashkil topishini til rivojining muhim mexanizmi deb hisoblaydi. Til tarixidagi ko'plab grammatik o'zgarishlar aynan analogiya orqali yuzaga kelganini ilmiy asoslab beradi.

Olim tilni biologik hodisa deb qarovchi naturalistik nazariyalarni tanqid qiladi. Uning fikricha, til organizm kabi tug'ilib, o'lib ketadigan hodisa emas. Til jamiyat mavjud ekan, doimiy ravishda yangilanib boradi. Bu qarash tilning ijtimoiy mohiyatini tushinishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Boduen de Kurtene lingvistik tadqiqotlarda sinxron va diaxron yondashuvni uyg'un holda qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. Tilni faqat tarixiy taraqqiyot orqali tushuntirish yetarli emas, balki uning ma'lum bir davrdagi tizimini ham o'rganish kerakligini ilgari suradi. Bu tamoyil keyinchalik zamonaviy struktur lingvistikaning asosiy metodiga aylandi.

Olimning ilmiy qarashlari nafaqat nazariy, balki metodologik jihatdan ham yangilik bo'ldi. U lingvistika fanini mustaqil ilmiy soha sifatida shakllantirishga katta hissa qo'shdi.

Til hodisalarini sistemali kuzatish, umumlashtirish va nazariy modellashtirish usullarini ishlab chiqdi.

Boduen de Kurtene atrofida shakllangan ilmiy maktab keyinchalik Yevropa lingvistikasining rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Uning shogirdlari fonologiya va struktur tilshunoslikni yanada rivojlantirdilar. Ayniqsa, funksional fonologiya, belgilar tizimi nazariyasi hamda kommunikativ tilshunoslik yo'nalishlari olim g'oyalarining davomidir.

Uning lingvistik qarashlari zamonaviy psixolingvistika, sotsiolingvistika va kognitiv tilshunoslik fanlarining shakllanishida ham muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Tilni inson tafakkuri mahsuli sifatida talqin qilish bugungi lingvistik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa

I.A. Boduen de Kurtene jahon tilshunosligi tarixida ilmiy paradigma almashuviga sabab bo'lgan buyuk nazariyotchilardan biridir. U tilni psixologik va ijtimoiy tizim sifatida talqin qilib, lingvistikaning yangi bosqichini boshlab berdi. Olim tomonidan ishlab chiqilgan fonema nazariyasi fonologiya fanining ilmiy asosiga aylandi hamda tovush tizimini funksional jihatdan o'rganish imkonini yaratdi.

Til va nutqni farqlash, til birliklarini tizimli munosabatlar asosida tahlil qilish, til o'zgarishlarini psixologik omillar bilan bog'lash kabi g'oyalar bugungi zamonaviy lingvistikaning metodologik poydevorini tashkil etadi. Boduen de Kurtenening ilmiy merosi nafaqat o'z davrida, balki hozirgi lingvistika taraqqiyotida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Shu sababli uni struktur tilshunoslik, fonologiya va psixologik lingvistikaning asoschilaridan biri sifatida baholash to'liq ilmiy asosga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boduen de Kurtene I.A. Tilshunoslik bo'yicha tanlangan asarlar.
2. Reformatskiy A.A. Tilshunoslikka kirish.

3. Zvegintsev V.A. Tilshunoslik tarixi.
4. Saussure F. de. Umumiy tilshunoslik kursi.
5. Yakobson R. Fonologiya asoslari.
6. Akhmanova O.S. Lingvistik terminlar lug‘ati.
7. Stepanov Yu.S. Umumiy tilshunoslik asoslari.
8. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi.
9. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.
10. Hojiev A. Lingvistik terminlar izohli lug‘ati.
11. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language.
12. Robins R.H. A Short History of Linguistics.
13. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics.
14. Bloomfield L. Language.